

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА В УКРАЇНІ

Молочне скотарство на сьогодні є однією з основоположних галузей народногосподарського комплексу України. В умовах ринкової економіки та зростання конкурентних відносин на ринку агропродовольчої продукції значно підвищуються вимоги до її конкурентоспроможності. Вищезазначене призвело до виникнення цілого ряду проблем розвитку та функціонування виробництва молока на підприємствах різних організаційно правових форм господарювання в Україні. Саме цим проблемам і присвячена пропонована стаття. Особлива увага автором приділяється розгляду проблеми кризового стану молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах; оцінці племінної справи в господарствах корпоративного сектора як найбільш перспективного в плані виробництва молока. Автором проведено деталізований аналіз проблем оцінки якості молока та ціни на нього. Запропоновані заходи, спрямовані на відродження молочного скотарства в Україні та забезпечення його високої продуктивності і ефективності.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, господарства населення, молочне скотарство, ціна, поголів'я, ринок молока.

Молочное скотоводство на сегодня является одной из основополагающих отраслей народнохозяйственного комплекса Украины. В условиях рыночной экономики и роста конкурентных отношений на рынке агропродовольственной продукции значительно повышаются требования к ее конкурентоспособности. Вышеупомянутое привело к возникновению целого ряда проблем развития и функционирования производства молока на предприятиях различных организационно правовых форм хозяйствования в Украине. Этим проблемам и посвящена данная статья. Особое внимание автором уделяется рассмотрению проблемы кризисного состояния молочного скотоводства в сельскохозяйственных предприятиях и оценке племенного дела в хозяйствах корпоративного сектора как наиболее перспективного в плане производства молока. Автором проведен детальный анализ проблем оценки качества молока и цены на него. Предложены меры, направленные на возрождение молочного скотоводства в Украине и обеспечение его высокой производительности и эффективности.

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия, хозяйства населения, молочное скотоводство, цена, поголовье, рынок молока.

Dairy cattle today is one of the fundamental sectors of national economy of Ukraine. In a market economy and the growth of a competitive market for agri-food products significantly increased demands on its competitiveness. The above led to the emergence of a number of problems of development and functioning of milk production at the enterprises of various organizational and legal forms of economic activity in Ukraine. These problems are the subject of this article. Special attention is paid to address the problem of crisis in the dairy farms. Particular attention is paid to assessing the breeding farms in the corporate sector as the most promising in terms of milk production. The author conducted a detailed analysis of the problems of assessing the quality of milk and the price for it. The proposed measures aimed at revival of dairy farming in Ukraine and ensure its high performance and efficiency.

Key words: agricultural enterprises, farming population, dairy cattle, the price of the livestock, dairy market.

Постановка проблеми. Реформування агропромислового виробництва зумовило кардинальні зміни в організаційно-економічних умовах функціонування підприємств

молочного скотарства та інших структур, у процесах переробки і реалізації молочної продукції. Це, у свою чергу, призвело до принципово нових відносин товаровиробників і споживачів продукції, різкого спаду виробництва молока та молочної продукції.

Унаслідок прийняття необґрунтованих рішень щодо здійснення аграрних перетворень, які зорієнтовані на пріоритетне формування дрібнотоварного виробництва та лібералізації ринку відбулися: порушення економічних зв'язків; виникли протиріччя багатьох нормативних актів; значно згорнуто спеціалізацію, кооперацію та інтеграцію; знизилася ефективність використання виробничих ресурсів; скоротився рівень освоєння досягнень науково-технічного прогресу; обмежено використання генетичного потенціалу сільськогосподарських тварин; зросли обсяги кредиторської заборгованості сільськогосподарських товаровиробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтування тенденцій розвитку молочного скотарства розглядали у своїх працях такі вітчизняні вчені: Т.Л. Мостенська, П.Т. Саблук, Д.Я. Карич, Ю.С. Коваленко, Л.Л. Мельник, В.Я. Амбросов. Актуальність дослідження розглядається під кутом доцільності розвитку молочного скотарства як такого, його корисності для суспільства. Однак, як свідчать результати наукових досліджень, ще недостатньо опрацьовані шляхи виходу з економічної кризи і напрями забезпечення сталого й ефективного виробництва продукції молочного скотарства в ринкових умовах. Важливим при цьому є комплексне дослідження проблем, пов'язаних з удосконаленням організації та технології виробництва молока, переорієнтацією галузі молочного скотарства на забезпечення високих кінцевих результатів діяльності.

Метою статті є дослідження проблем молочного скотарства України і опрацювання на основі наукового аналізу рекомендацій щодо організаційно-економічного забезпечення сталого й ефективного виробництва продукції молочного скотарства в ринкових умовах.

Виклад основних результатів дослідження з елементами новизни. У молочному скотарстві деструктивні процеси відбувалися більш інтенсивно, порівняно з молокопереробною сферою. Причинами такої ситуації була висока собівартість виробництва молока, а пізніше – висока збитковість молочного скотарства, погіршення зооветеринарного забезпечення, незадовільний раціон відгодівлі телят. За відсутності ефективної системи державної підтримки та несформованості сучасних організаційно-економічних відносин із суміжними ланками ці фактори вирішальною мірою вплинули на зниження рентабельності виробництва молока і масштаби розширеного відтворення молочного стада. Керівники сільськогосподарських підприємств, що спеціалізувалися на молочному скотарстві, свідомо вивільняли потужності з виробництва молока та розширювали сегмент виробництва продукції рослинництва. У 1990-х роках це набуло масового характеру і виступало чи не головною детермінантою переходу сільськогосподарських підприємств до ринкових умов господарювання [1]. Тому й не дивно, що центр тяжіння у виробництві молокосиловини почав переміщатись із сільськогосподарських підприємств в особисті селянські господарства, які не були оснащені необхідним устаткуванням для доїння корів, зберігання та транспортування молока, що позначилося на його якості і відповідно конкурентоспроможності. Основним гальмом на шляху інноваційного розвитку вітчизняного молокопродуктового підкомплексу стало значне звуження ресурсно-сировинної бази, а отже, відчутне зниження виробництва молока. Успішно вирішити цю проблему вдасться за умови нарощування поголів'я та удосконалення породного складу молочних корів, покращення, а нерідко і збагачення раціону кормів, збільшення обсягів річного удою молока. Отже, на першому місці знаходиться завдання – загальмувати спад і спонукати агровиробників до відновлення потенціалу молочного скотарства, який мав місце на початку 1990-х років.

Поголів'я корів у всіх категоріях господарств на 1 березня 2015 року зменшилось на 165 тис. гол., порівняно з відповідним періодом минулого року, у тому числі на сільськогосподарських підприємствах – на 31,1 тис., у господарствах населення – на 133,9 тис. гол. Основний масив поголів'я корів у всіх категоріях господарств на 1 березня 2015 року сконцентрований у Вінницькій, Львівській, Хмельницькій, Полтавській, Чернігівській

та Житомирській областях (від 161,4 до 118,8 тис. гол.), а на сільськогосподарських підприємствах – у Полтавській, Чернігівській і Черкаській областях (відповідно 69,2; 52,4 і 48 тис. гол.).

За лютий 2015 року проти січня 2015 року зменшено поголів'я корів усіма категоріями господарств на 11,8 тис. гол., у тому числі господарствами населення – на 14,8 тис., а сільськогосподарськими підприємствами – на 4,1 тис. гол.

Станом на 1 березня 2015 року на сільськогосподарських підприємствах утримувалось 497,7 тис. гол. молочних корів, що на 25,9 тис. гол. менше проти відповідного періоду минулого року.

Вітчизняна племінна база майже втрачена. У середньому за 3 останні роки в племзаводах молочного напрямку надоєно по 4285 кг молока на корову.

Питання забезпечення якісним генетичним матеріалом тісно пов'язані з продуктивністю корів. На сьогодні в Україні найбільш поширена порода корів «чорно-ряба», яка здатна дати 5 т молока на рік. Для більшої продуктивності слід закуповувати якісний генетичний матеріал за кордоном. Але закуповувати готових нетелей проблематично – потрібно купувати великі партії, а це значні фінансові витрати, і далеко не кожне господарство може собі це дозволити, тому деякі вибирають інший шлях і закупають лише сперму [2]. Так, у 2014 р. імпорт племінних тварин склав близько 1,9 тис. голів, а у 2013 р. – 1,6 тис. голів.

Однак худоба сама по собі не вирішує нічого, необхідний комплексний підхід (субсидування тільки комплексних проектів, худоба + ферма і результат – молоко). Доцільніше було б завозити з-за кордону в Україну технологію утримання худоби та заготівлі кормів – для поліпшення генетики української худоби і для збереження потенціалу вже завезеної худоби.

Ефективним способом поліпшення генофонду має стати використання ембріонів високопродуктивних порід великої рогатої худоби з країн Північної Америки та Європи. Це дозволило б через 3-5 років налагодити їх виробництво в Україні на базі створених племрепродукторів. Теля закордонного походження, закладене спеціалістами біоцентру і народжене сурогатною матір'ю, обійдеться замовнику приблизно у \$300, тоді як імпорт живої нетелі коштує у 7-10 разів дорожче. Однак ці пропозиції не знаходять достатньої підтримки у державі [3].

З іншого боку, продуктивна худоба більше схильна до хвороб – тут виникають проблеми із захистом, вакцинацією, тобто не вирішено у повному обсязі ветеринарні питання. Таким чином, усі проблеми взаємопов'язані і розглядати необхідно весь ланцюжок, а вирішувати їх слід у сукупності.

Наступний аспект – це проблема кормів. Існує окремий сектор з виробництва кормів, але він на сьогодні знаходиться на рівні становлення. Тут все тісно пов'язане із зерновим ринком. Адже, щоб була кормова база, потрібен стабільний ринок зерна, а в Україні він наразі не є достатньо збалансованим, зокрема через надмірну експортну орієнтованість зернового господарства.

Так звані проблеми «на вході» тісно пов'язані з проблемами імпорту з інших країн – це імпорт генетичного матеріалу, біодобавок і т.д. Тут є окремі нюанси, пов'язані з імпортними тарифами, сертифікацією. І якщо генетичного матеріалу це стосується меншою мірою – майже нульова ставка мита, то сертифікації це стосується більш суттєво – доволі часто документи дублюються, а це додатковий час, гроші.

Щорічно в бюджеті виділяються кошти для виконання програми селекції у тваринництві та птахівництві на підприємствах агропромислового комплексу, але ефективність їх використання не контролюється.

Одним з ефективних напрямків забезпечення як крупнотоварного, так і приватного сектору високоефективним молочним поголів'ям можуть стати спеціалізовані гуртові тваринницькі ринки. Вони можуть функціонувати як самостійно, так і в складі існуючих (створюваних) сільськогосподарських гуртових ринків.

Отже, вихід із кризового становища на молочному ринку можливий лише за умови підвищення інтенсифікації молочного скотарства, раціонального використання ресурсного потенціалу галузі, усунення бюрократичних перепон на шляху поліпшення генетичного потенціалу стада, застосування інтенсивних технологій виробництва молока, спрямованих на збільшення виробництва конкурентоспроможної продукції, в тому числі за рахунок структурних змін у виробництві молока в реформованих крупнотоварних господарствах і кооперативах, що розвиваються [4].

З цього випливає, що прискорення аграрної реформи, яка спочатку спрямовувалася на розпаювання сільськогосподарських угідь та ідентифікацію прав власників паїв, а надалі мала наслідком створення потужних агрохолдингів і посилення позицій великих зернотрейдерів, не вплинуло позитивно на розвиток такого важливого сегмента АПК, яким було і є молочне скотарство. Фактично воно залишилося на узбіччі організаційно-інтеграційних, кооперативно-кредитних та інвестиційно-інноваційних процесів, якими охоплені інші галузі національної економіки. Зміни в структурі поголів'я корів у господарствах, які спеціалізуються на молочному скотарстві, значною мірою позначились і на динаміці та структурі виробництва молока.

За січень-лютий поточного року виробництво молока зменшилось в усіх категоріях господарств проти попереднього року на 59,4 тис. т (2,6 %), у тому числі в господарствах населення – на 71,5 тис. (5,6 %), а на сільськогосподарських підприємствах навпаки збільшилось на 12,1 тис. т (4,0 %) (табл. 1).

Таблиця 1

Виробництво молока за категоріями господарств, тис. т

	2015 рік	до січня 2014 року		в т.ч. за лютий		
		+,-	%	2015 року	до 2014 року	
					+,-	%
Усі категорії господарств	1192,30	-32,0	97,4	602,3	-34,2	94,6
Сільськогосподарські підприємства	400,0	15,4	104,0	193,7	5,7	103,0
Господарства населення	792,3	-47,4	94,4	408,6	-39,9	91,1

Джерело: сформовано за даними Держстату України

Зниження виробництва молока в усіх категоріях господарств за січень-лютий 2015 року, проти відповідного періоду 2014 року, спостерігаємо у 15 областях. Водночас 9 регіонів збільшили його виробництво на 12,1 тис. т.

Найвищі обсяги приросту виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах (від 4,3 до 2,1 тис. т) досягли Черкаська – 4,3 тис. т, Вінницька – 3,8 тис. т і Полтавська область – 2,1 тис. т.

Першість з виробництва молока в усіх категоріях господарств за лютий 2015 року залишається за Вінницькою та Полтавською областями (відповідно 52 та 49,6 тис. т), а найнижчі показники – у Луганській, Донецькій та Чернівецькій областях – відповідно 8,7; 11,4 та 14,7 тис. т. В розрізі сільськогосподарських підприємств найвищі обсяги виробництва молока за лютий 2015 року зафіксовано на підприємства Полтавської, Черкаської, Харківської, Чернігівської та Київської областей (відповідно 31,3; 22,3; 16,9; 16,1 та 15,6 тис. т), а найнижчі – Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької та Львівської областей (відповідно 0,3; 1,2; 1,4 та 1,8 тис. т).

Водночас, слід відзначити, що переважна більшість регіонів у лютому 2015 року збільшила валове виробництво молока порівняно з відповідним періодом 2014 року, за винятком Донецької, Луганської, Київської, Запорізької та Кіровоградської областей, які зменшили його відповідно на 4,7; 0,5; 0,5; 0,2 та 0,1 тис. т. У лютому 2015 року сільськогосподарські підприємства збільшили виробництво молока на 7,3 тис. т (3,9 %) порівняно з минулим роком.

Лідером за виробництвом молока господарствами населення серед регіонів України за лютий 2015 року є Вінницька область (38,1 тис. т), господарства населення якої виробили

молока більше ніж – Луганська, Донецька, Дніпропетровська та Сумська області разом узяті (34,4 тис. т). Збільшили виробництво молока у лютому 2015 року господарства населення лише Вінницької, Херсонської та Житомирської областей відповідно на 0,4; 0,2 та 0,1 тис. т.

Протягом лютого 2015 року відбулося зменшення виробництва молока в господарствах населення порівняно з минулим роком.

Скороченню поголів'я сприяє зниження мотивації виробництва в господарствах населення через обмеження доступу до кормових ресурсів, подорожчання кормів, відсутність механізмів державної підтримки, що призводить до зниження поголів'я корів, їх продуктивності та обсягів виробництва молока [5].

Важливим чинником, що зумовлює швидке скорочення поголів'я в господарствах населення, є демографічний. Цей процес пояснюється як загальним зменшенням сільського населення, так і тим, що важка щоденна праця, пов'язана з утриманням корів і виробництвом молока, стає все менш привабливою для сільської молоді. Більше того, доходи певної категорії мешканців сільської місцевості від несільськогосподарської діяльності останнім часом помітно зросли, що дозволяло їм відмовлятися від утримання худоби. На жаль, кількість селян, які зможуть або захочуть виробляти молоко, найближчим часом зменшуватиметься. Сільське населення старіє і вже не в змозі вести господарство так, як декілька років тому. З 2001 р. поголів'я великої рогатої худоби в Україні скорочувалося в середньому на 8% у рік. Слід ще раз наголосити, що в перспективі виробництво молока в одноосібних господарствах населення країни однозначно буде знижуватись, а ось кооперативи та сільгоспідприємства за кілька років все-таки суттєво збільшать надої молока. Причин для таких прогнозів багато, але основною з них можна назвати якість молока. Якісні показники молочної сировини від населення давно вже не влаштовують багатьох переробників.

Основною причиною зниження виробництва в молочній галузі є низька рентабельність – фермерам набагато вигідніше займатися вирощуванням зернових або олійних культур, ніж вкладати значні кошти у розвиток нерентабельного виробництва молока. Зараз ця проблема підсилюється тим, що в цьому році змінюється система дотацій для виробників молока, а також міжнародними зобов'язаннями України перед СОТ і ЄС про підняття вимог щодо якості молока. На практиці це означає: молоко, вироблене в приватних господарствах, де немає спеціальних холодильників і немає можливості дотримуватися необхідного рівня санітарних норм, не можна буде здавати на заводи. У свою чергу, це може ще більш активізувати скорочення поголів'я.

Така ситуація мала б підштовхнути селян до створення кооперативів, яким було б по кишені придбання спеціального обладнання. Цей процес затяжний. А поки він буде здійснюватися, селяни зі своїми корівками опиняться «за бортом» і змушені будуть або пускати їх під ніж, або виливати молоко в канаву, тоді як потужностей більш великих господарств-виробників виявиться недостатньо, щоб повністю забезпечити попит на сировину, – адже поки 60% її надходить із приватних господарств. Це цілком може спровокувати не тільки дефіцит молочної продукції, а й неконтрольоване зростання цін на неї.

Проблеми забезпечення належної якості сирого молока є чи не найбільш актуальними, оскільки суттєво впливають на рівень його конкурентоспроможності. Якість молочної продукції означає її високі санітарно-гігієнічні показники, вміст певної кількості білка, жиру, вітамінів, ферментів, гормонів, мінеральних солей та інших речовин. Вона не повинна містити нейтралізуючих речовин (антибіотиків, соди, перекису водню). Вміст важких металів, залишкових кількостей пестицидів не має перевищувати максимально допустимий рівень. Визначення якості молока – досить складний процес, адже в молоці міститься понад 90 найцінніших компонентів: близько 20 амінокислот, стільки ж жирних кислот, понад 25 видів мінеральних речовин, 12 вітамінів.

В Україні переважають приватні господарства, які займаються виробництвом молока. А за таких умов дуже складно забезпечити належну якість молока, яке може надходити і від свідомих, сумлінних господарів, і від не дуже, а в пунктах збору воно все змішується –

загальна якість молока знижується. Ще одна проблема – доставити це молоко до заготівельного пункту, а потім на підприємство, щоб воно не зіпсувалося. Зрозуміло, що підприємства не завжди задовольняє така якість молока, тому вони готові платити більше за якісне молоко, яке надходить великими партіями. У господарствах України якість молочної сировини контролюється, в першу чергу, переробними підприємствами, визначаючи таким чином її закупівельну ціну. Кожен завод ставить свої основні вимоги за показниками: для виробництва незбираного молока – жир, молока тривалого зберігання – білок, сиру – білок, точка замерзання. Однак, за заявами переробників молока, жодна з норм ДСТУ 3662-97 на молоко не виконується повною мірою.

Різниця в цінах між молоком I та II гатунків становить 10-20%, а між I гатунком і несортним – більше 30%. Молоко від населення приймається в основному II гатунку. Низька якість молока залишається актуальною проблемою молочного тваринництва України. Технологія виробництва в умовах підсобних господарств населення, де виробляється і закуповується лівова частка молочної сировини, не забезпечує стабільного виробництва і високої якості молока.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Негативні тенденції, що спостерігаються в молочному скотарстві, мають стати передумовою для перегляду аграрної політики держави в частині регулювання організаційно-економічних відносин молокопродуктового підкомплексу в системі суспільного відтворення. За 20 років незалежності так і не вдалося модернізувати індустрію виробництва та переробки молока. Скорочення кількості сільськогосподарських підприємств, які спеціалізувалися на молочному скотарстві, відбувалося у 90-х роках, але продовжувалося і в 2000-х. Цьому сприяють мізерний розмір дотацій на виробництво молока, дефіцит інвестицій, необхідних для модернізації старих і будівництва нових молочних ферм, відсутність економічних преференцій для суб'єктів аграрного бізнесу, які реалізують проекти з відновлення потенціалу молочного скотарства і створюють для нього кормову базу.

Враховуючи важкий фінансовий стан тваринництва, поряд із державною підтримкою слід передбачити фінансування окремих програм, передусім, молочної галузі із місцевих бюджетів. Зрозуміло, що в умовах інтеграції країни в міжнародні структури без підвищення інвестиційної привабливості, технічної та технологічної модернізації, радикального поліпшення якості виробленої продукції аграрна галузь нездатна виконати свою основну функцію – забезпечення продовольчої безпеки держави. Саме в цьому напрямі можемо використовувати досвід, напрацьований роками в країнах із розвиненим тваринництвом (США, Канада, країни Євросоюзу та ін.). Ринкові відносини потребують більш динамічних схем підтримки галузі. У розробленні вітчизняної політики сільськогосподарського виробництва доцільно керуватися відпрацьованими в країнах Євросоюзу принципами спільної аграрної політики.

Література

1. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні: Моногр./ [за ред. П.Т. Саблука і В.І. Бойка]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 340 с.
2. Копитець Н.Г. Функціонування системи збуту продукції скотарства: теоретико-практичний аспект: Монографія / Н.Г. Копитець – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 210 с.
3. Нормативні витрати, ціни, баланси сільськогосподарської продукції в Україні та країнах світу / [О.М. Шпичак, Ю.Я. Гапусенко, С.А. Стасіневич та ін.]; за ред. О.М. Шпичака, Ю.Я. Гапусенка. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2006. – 694 с.
4. Пархомець М.К. Економічний механізм розвитку молокопродуктового підкомплексу АПК Західного регіону України / М.К. Пархомець – Тернопіль : Економічна думка; Ерудит, 2001. – 328 с.
5. Павличенко М. Г. Собівартість молока: чи дозволяє облік собівартості побачити реальний фінансовий результат / М. Г. Павличенко, А. А. Попов // Молочна промисловість. – 2008. – № 1 (44). – С. 32–36.